

1. Вступні зауваження. Термін спорідненості (далі ТС) визначають як лексичну одиницю, за допомогою якої називають особу, пов'язану певними родинними стосунками із іншими особами або групою осіб [1], [2], [3]. Називання таких лексичних одиниць *термінами* є досить умовним і слідує прийнятій традиції [3], [4], [6], [13], [15].

ТС окремих мов були об'єктом дослідження у чисельних роботах лінгвістів та етнографів [1], [3], [4], [5], [6], [7], [8], [9], [10], [12], [14], [15], [17]. Але до цього часу відсутній лінгвістичний типологічний опис ТС на матеріалі такої кількості мов, яка б дозволяла зробити ґрунтовні типологічні висновки стосовно семантики даного шару лексики.

2. Матеріалом даного дослідження є дані 40 мов: *I. Індоевропейські*: 1) слов'янські: російська, українська; 2) германські: німецька, англійська; 3) романські: французька, іспанська; 4) іранські: осетинська; 5) індоарійські: хінді. *II. Алтайські*: 1) тюркські: турецька, башкирська, гагаузька; 2) монгольські: монгольська, калмицька; 3) тунгусо-манчжурські: евенська, евенкійська. *III. Семіто-хамітські*: арабська. *IV. Ізольовані*: японська, корейська. *V. Сино-тибетські*: 1) ханські: китайська. *VI. Австронезійські*: 1) індонезійські: малагасійська, тагальська; 2) океанійські: рапануйська, гавайська, маорі, таїтянська. *VII. Австралійські*: аліварра, ваалобал, джінґлі, яральде. *VIII. Американо-індейські*: чіпевіан, оджібва, війот, крі, йурок. *IX. Нігеро-конголезькі*: 1) гвінейські: ашанті, фанті; 2) манден: бамана, тура. *X. Палеозіатські*: нівхська, кокагірська.

3. Метою дослідження є типологічне зіставлення ТС різноструктурних мов з погляду їх семантики. Мета роботи передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) проаналізувати семантичну структуру ТС за диференційними семантичними ознаками; 2) провести типологічну класифікацію семантичних наборів ТС; 3) виявити ступінь схожості та відмінності ТС мов, що досліджуються.

4. Семантика ТС. 4.1. Проведений за допомогою методики компонентного аналізу [16], [19], [20] опис семантичної структури ТС дозволив виявити вісім диференційних семантичних ознак:

1) *Ознака кровної спорідненості*, яка припускає наявність у деякої кількості людей загальних предків: *батько, мати, син, дочка* і т.д.

2) *Ознака спорідненості через шлюб*. Свояками називають родичів чоловіка стосовно дружини і навпаки.

Дані ознаки було взято за інтегральні, що дозволило розділити матеріал дослідження на дві групи. Усереднені кожної із груп виявлені натуспні ознаки:

3) *Ознака лінії спорідненості*, дозволяє розрізнити *пряму* та *бічну* лінії спорідненості. Кровна спорідненість по прямій лінії являє собою відносини між двома особами, з яких одна походить від іншої (евенське *аман* 'батько', японське *musuko* 'син', корейське *чо-пу* 'дід', башкирське *ейен* 'онук'). Кровна спорідненість по бічній лінії, це відносини, що існують між двома особами, які походять від загальних предків, а не прямо одне від одного (арабське *a:h* 'брат'). До групи свояків по прямій лінії належать терміни, що називають подружжя (українське *чоловік*) та їхніх батьків (нівхське *атак* 'батько чоловіка'); по бічній лінії – братів і сестер чоловіка та жінки (бамана *buran-ke* 'старший брат чоловіка або жінки').

4) *Ознака напрямку спорідненості*, визначає характер родинних зв'язків по одному з родичів, порівн., з одного боку, в українській мові *дядько* 'брат батька або матері' та, з іншого, у гагаузькій *дайька* 'брат матері' та *амужа* 'брат батька'. Наведений приклад показує, що в українській мові ознака напрямку спорідненості по батьку чи матері відсутня на відміну від гагаузької, де вона (ознака) чітко простежується. Семантичні набори ТС, що позначають родичів через шлюб також включають ознаку напрямку спорідненості: тура *bāa* 'а) батько чоловіка, б) батько дружини', та китайське *цзю* 'батько чоловіка', *юефу* 'батько дружини'.

5) *Ознака віку* зустрічається у наборах як ТС кровної спорідненості так і ТС через шлюб: нівхське *акан* 'старший брат', *нанк* 'старша сестра', *єх* 'дружина молодшого брата', *аньг'и* 'дружина старшого брата'.

6) *Ознака покоління*, показує, чи характерний для певної мови розподіл або поєднання поколінь, тобто чи є можливим опис за допомогою однієї лексеми родичів, що належать до різних поколінь, та які саме покоління поєднуються, наприклад, алівара *aringiya* 'а) батько батька, б) онук'; бамана *buran-ke* 'а) батько чоловіка, б) батько дружини, с) чоловік дочки, d) старший брат чоловіка, e) старший брат дружини, f) чоловік старшої сестри'. Ознака поєднання поколінь може зумовлювати наявність так званих реципрокних ТС (див. п. 4.2).

7) *Ознака статі* показує, чи характерний у тій чи іншій мові розподіл за статтю: порівн., з одного боку кокагірське *атк'ытх* 'дід', *атьмам* 'бабка' та, з іншого боку, рапануйське *turina* 'а) дід, б) бабка'.

8) *Ознака статі Ego* показує, чи характерна для даної мови наявність двох різних ТС для позначення одного й того ж рівня спорідненості залежно від статі Ego (того, хто говорить): крі *ni-tchās* 'а) син сестри батька, б) син брата матері (Ego чоловік)' та *ni-timus* 'а) син сестри батька, б) син брата матері (Ego жінка)'; йурок *yi-dats's* 'дружина брата (Ego чоловік)' *yi-dats* та 'дружина брата (Ego жінка)'.

Таблиця 1

Кількісна характеристика вираження диференційних семантичних ознак термінів спорідненості у мовах набору

№	Диференційна семантична ознака	Кількість мов (із 40), в яких виражена дана ознака	
		Терміни кровної спорідненості	Терміни спорідненості через шлюб
1.	Ознака лінії спорідненості	36	38
2.	Ознака напрямку спорідненості	25	31
3.	Ознака віку	26	13
4.	Ознака покоління	39	40
5.	Ознака статі	39	37
6.	Ознака статі Ego	9	6

Кількісна характеристика диференційних семантичних ознак у семантичному наборі ТС мов, що досліджуються, показала, що найменш частотною є ознака статі Ego (див. табл. 1). Інші ознаки зустрічаються у більш ніж 50 % випадків (винятком є ознака віку у семантичних наборах термінів спорідненості через шлюб), що дозволяє говорити про їх універсальність.

В окрему групу можна виділити терміни, в семантичному наборі яких спостерігається поєднання (в певних поколіннях) ознак, що були взяті за інтегральні під час розподілу парадигми спорідненості на групи, а саме, ознаки кровної спорідненості та спорідненості через шлюб. ТС даного типу було виявлено в 6 мовах набору (арабська, чипевіан, оджибва, крі, тура, нівхська). Аналіз матеріалу показав, що поєднання ознак кровної спорідненості та спорідненості через шлюб можливо в одному поколінні, наприклад, араб. *ami* 'а) брат батька, б) батько чоловіка, с) батько дружини' (одним терміном називають кровних родичів та родичів через шлюб першого висхідного покоління), або в різних поколіннях, наприклад, тура *bāa* 'а) батько батька, б) батько матері, с) брат матері, д) батько чоловіка, е) батько дружини, ф) брат чоловіка, г) брат дружини, h) чоловік молодшої сестри' (одним терміном називають кровних родичів другого висхідного та першого висхідного покоління і родичів через шлюб першого висхідного та нульового покоління). Виходячи з того, до якого покоління належать родичі, що описані одним терміном, можливим є виділення п'яти видів суміщень. Отож, в арабській та крі одним ТС називають батьків та батьків подружжя, у мові крі також рідних братів та сестер і сиблінгів подружжя. У інших 4 мовах (чипевіан, оджибва, тура, нівхська) спостерігається не тільки суміщення інтегральних диференційних ознак, але й ознаки суміщення покоління. Так у чипевіан та нівхській мовах виявлене суміщення другого та першого висхідного покоління (чипевіан *sezia* 'а) батько батька, б) батько матері, с) батько чоловіка, д) батько дружини'), та суміщення чотирьох поколінь у мові тура: *bāa* 'а) батько батька, б) батько матері, с) брат матері, д) батько чоловіка, е) батько дружини, ф) брат чоловіка, г) брат дружини, h) чоловік молодшої сестри'.

4.2. Реципрокні ТС. Група термінів, що позначає реципрокні стосунки (далі реципрокні ТС), представляє собою своєрідне явище. В дану групу входять терміни, що відрізняються за своєю семантичною структурою від решти термінологічного ряду ЛСГ, що розглядається. В їх основі лежить симетрія або еквівалентність, при якій можна говорити про «нульову спорідненість», тобто не про відсутність спорідненості, а про відсутність генеалогічної відстані між родичами [2, с. 185]. Це означає, що одна і та ж сама лексична одиниця, термін спорідненості, використовується для називання двох або декількох родичів.

Основними диференційними семантичними ознаками реципрокних ТС є 1) ознака покоління та 2) ознака статі. Для деяких із них також є релевантною ознака напрямку спорідненості. Відповідно до поєднання наведених вище ознак в семантиці термінів, що розглядаються можна виділити наступні типи: I – реципрокні ТС, суміжні за поколінням (аліварра *aringya* 'а) батько батька, б) син сина, с) син дочки'); II – реципрокні ТС, суміжні за поколінням та статтю (чипевіан *setsun* 'а) мати батька, б) мати матері, с) син сина, д) син дочки, е) дочка сина, ф) дочка дочки'); III – реципрокні ТС, несуміжні за поколінням (тагальське *kapatid* а) 'брат', б) 'сестра'); IV – реципрокні ТС, несуміжні за поколінням та статтю (малаг. *rahalahy* 'брат'); V – реципрокні групі ТС (нівхське *туви* 'брати і сестри').

Терміни спорідненості, що позначають реципрокні стосунки зустрічаються в 30 мовах набору, що складає 75% від їх загальної кількості. Всього в мовах набору було виявлено 84 реципрокних ТС, з яких до I типу належить 12, до II – 6, до III – 13, до IV – 48, до V – 5 ТС. Отже, найпродуктивнішим є IV тип, який включає реципрокні ТС, несуміжні за поколінням та статтю, що зустрічаються в 19 мовах набору. Найменш продуктивним виявився V тип, до якого належать реципрокні групі ТС.

5. Висновки.

5.1. Матеріалом даного дослідження виступили 1008 ТС, виявлені у 40 мовах набору, які належать до 10 мовних сімей (див. п. 2).

5.2. Опис семантики ТС дозволив виявити вісім диференційних семантичних ознак, поєднання яких в набори залежить від таких позамовних чинників, як традиційна форма шлюбу певного етноса, особливості регулювання родинних стосунків, родинні табу.

5.3. Кількість ТС в певній мові прямо пов'язана з кількістю ознак, що входять до їх семантичного набору. Це означає, чим більше диференційних семантичних ознак виявлено в семантичній структурі окремого терміну, тим більш сегментованою є ЛСГ спорідненості мови, до якої він належить.

5.4. Ознаки лінії та напрямку спорідненості, віку, покоління та статі можна вважати універсальними виходячи із їх наявності у семантиці ТС мов, що розглядаються (див. таблицю 1).

5.5. Аналіз семантики ТС показав, що для 75 % мов набору характерна наявність реципрокних ТС.

Серед реципрокних ТС найпродуктивнішим виявився IV тип, до якого входять терміни несуміжні за поколінням та статтю (див. п. 4.2).

5.6. У ході дослідження був сформульований ряд типологічних узагальнень імовірного характеру стосовно семантики ТС, які представлені у таблиці 2 як типологічні узагальнення, де (d) квантор, що вказує на статистичний характер узагальнення [11, с. 184], [18, с. 132]. Форма запису запозичена із праці [11].

Таблиця 2

Типологічні узагальнення у сфері семантики термінів спорідненості

№	Квантор	Умови дії узагальнення	Лінгвістичні явища	Примітки
1.	d	ТС із інтегральною семантичною ознакою кровної спорідненості	Висока типологічна продуктивність семантичних наборів із ознаками лінії та напрямку спорідненості, віку, покоління та статі	
2.	d	ТС із інтегральною семантичною ознакою спорідненості через шлюб	Висока типологічна продуктивність семантичних наборів із ознаками лінії та напрямку спорідненості, покоління та статі	

3.	d	Ознака статі Ego	Низька типологічна продуктивність семантичних наборів ТС цього типу	Виняток: аліварра, джінглі, яральде, американо-ндійські, нігеро-конголезькі
4.	d	Семантичні набори з великою кількістю семантичних ознак	ТС із складною морфологічною структурою	

Источники и литература

1. Выдрин В. Ф. Южные манде. Лингвистика в африканских ритмах. – СПб.: Европейский Дом, 2002. – 188 с.
2. Дзибель Г. В. Феномен родства. // Алгебра родства. – СПб.: МАЭ РАН, 2001. – Вып. 6. – 469 с.
3. Калужнин Л. А., Скороходко Э. Ф. Некоторые замечания о лексической семантике (на материале терминологии родства и свойства) // Исследования по структурной типологии. – Москва: Издательство АН СССР, 1963. – С. 183-199.
4. Крейнович Е. А. Нивхгу. Южно-Сахалинск: Сахалинское книжное издательство, 2001. – 520 с.
5. Кретов А. А. Конфронтативное изучение наименований лиц в русском и малагасийском языках // Семантическая специфика национальных языковых систем. – М.: Наука, 1985. С. 183-199. – 280 с.
6. Крюков М. В. Система родства китайцев. – М.: Наука, 1972. – 328 с.
7. Ластовкина О. Э. Функционально-семантическая категория пола в лингвистическом и социологическом аспектах. Дис. канд. филол. наук: 10.02.04/КГЛУ, 1995. – 143 с.
8. Олікова М. О. Типологічний аналіз термінів, що позначають спорідненість в англійській, російській та українській мовах // Іноземна філологія. – 1983. – № 3. – С. 23-27.
9. Покровская Л. А. Гагаузские термины родства. Сс. 260-267 // Алгебра родства. – Вып.1, СПб.: МАЭ РАН, 1995. – С. 11-80.
10. Скидченко С.А. Языковые средства выражения социального статуса в современном английском языке. Дис. канд. филол. наук: 10.02.04/КГУ им. Т. Шевченко. – К., 1997. – 190 с.
11. Успенский Б. А. Структурная типология языков. – М.: Наука, 1965. – 286 с.
12. Штернберг Л. Я. Семья и род у народов Северо-восточной Азии. – Ленинград: Изд-во Института Народов Севера ЦИК СССР, 1933. – 189 с.
13. Blake, B. Australian Aboriginal Grammar. Croom Helm. London. Sydney. Wolfboro, New Hampshire, 1987. – 220p.
14. Colin, Y. Alywarra. Canberra, 1977. – 167 p.
15. Edmonson, M.S. Status Terminology and the Social Structure of North American Indians. Seattle, 1958. – 85 p.
16. Goodenough W. H. Componential analysis and the study of meaning // Language. – 1956. – Vol. 32. – № 1. – P. 71-84.
17. Gruzdeva, E. Aspects of Russian-Nivkh Grammatical Interference: The Nivkh Imperative // Languages in Contact. Ed. By Dicky Gilberts. Amsterdam – Atlanta, GA 2000. – P. 121-135.
18. Kaliuščenko, V. D. Typologie denominaler Verben. Linguistische Arbeiten. Bd. 419. – Tübingen: Niemeyer, 2000. – 253S.
19. Raible W. Language universals and language typology // Language Typology and Language Universals. An International Handbook. Ed. by Martin Haspelmath, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher, Wolfgang Raible. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2001. – V. 1. – P. 1-21.
20. Wierzbicka A. Semantics, Culture and Cognition. – Oxford: Oxford University Press, 1992. – 382 p.

Николаева Ю. А.

РИТМООБРАЗУЮЩАЯ ФУНКЦИЯ МОРФЕМНОЙ СТРУКТУРЫ ГЛАГОЛЬНОГО СЛОВА

При изучении русского силлабо-тонического стихосложения, его метрики исследователи обычно акцентируют внимание на ритмической организации слова, не учитывая функциональной нагрузки морфемных характеристик слов в стихотворной речи.

По определению И. А. Бодуэна де Куртенэ, ударение может оформлять слово и как синтаксическую, и как морфологическую единицу. Фиксированное «синтаксизованное» ударение выделяет в слове один из слогов, разноместное и подвижное «морфологизованное» – морфему [1]. Русское ударение явно морфологизовано. Однако русское стихосложение с точки зрения ударности определенных морфем и их комплексов в различных морфологических структурах анализировалось только Л. Г. Зубковой на примере двухсложных размеров [2]. На материале иных размеров функционирование морфологических структур, в частности морфемных, не исследовалось.

Цель настоящей работы – поиск языковых основ поэтического ритма в трехстопных стихотворных размерах путем анализа морфемных структур глагольного слова.

В данной статье анализ ограничен глагольным словом, так как представлялось необходимым проверить, является ли глагол на самом деле никчемным грамматическим аппендиксом поэзии [3].

В качестве материала исследования использовано 1189 глаголов, встречающихся в 1500 стихотворных строках произведений Н.А. Некрасова: 500 строк написаны 4-стопным дактилем, 500 – 4-стопным амфибрахийем и 500 – 4-стопным анапестом.

Методика исследования, предложенная Л.Г. Зубковой, заключается в анализе дистрибуции глаголов:

- по семи позициям – четырем внутрислопным и трем межстопным позициям: в 1-й, 3-й, 5-й и 7-й позициях глаголы расположены внутри 1-й, 2-й, 3-й и 4-й стоп; во 2-й, 4-й и 6-й позициях – на стыке 1-й и 2-й, 2-й и 3-й, 3-й и 4-й стоп соответственно.

- по морфемным структурам и их распределению в каждой из семи указанных позиций. Морфемная структура глаголов определялась по «Морфемно-орфографическому словарю русского языка» А.Н. Тихонова [4]. В исследуемом материале было выявлено 13 типов морфемных структур: КФ, КСФ, КФПф, ПрКФ, КССФ, ПрКСФ, ПрКФПф, КСФПф, КССФПф, ПрКССФ, ПрКСФПф, ПрКССФПф, ПрПрКССФ (здесь и далее: Пр – префикс, К – корень, С – суффикс, Ф – флексия, Пф – постфикс).

Все 13 представленных структур встречаются только в дактиле, в анапесте – 12 структур (за исключением ПрПрКССФ), в амфибрахийе – 11 структур (отсутствуют ПрКФПф, ПрПрКССФ).

Во всех стихотворных размерах морфемные структуры были ранжированы в порядке убывания частоты употребления. При сравнении стихотворных размеров и отдельных позиций в их составе с точки зрения распределения морфемных структур использовался коэффициент ранговой корреляции Спирмена, вычисленный по формуле $r = 1 - 6\sum d / n(n^2 - 1)$, где d – разница рангов, n – число сравниваемых единиц.

Наиболее частотна во всех размерах структура КФ, составляющая 20,6% в дактиле, 25,2% в анапесте и 20% в амфибрахийе. Следующие по частоте ранги (с частотой не менее 5%) занимают: в дактиле – 2. ПрКФ (13,6% – *приходит*), 3. ПрКССФ (13,4% – *развезл*), 4. ПрКСФ (12,9% – *устал*), 5. КСФ (12% – *был*), 6. КССФ (9,4% – *ходил*);